

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Стрільчика Богдана Андрійовича «Онїричний дискурс сучасної української прози (на матеріалі романів Степана Процюка, Володимира Єшкілева та Андрія Жураківського)» (Івано-Франківськ, 2019), подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.01 – українська література

Сьогочасний літературний процес – явище, що захоплює нас своєю мінливістю, непередбачуваністю, здатністю зображати життя тут-і-тепер і навіть трішки забігати наперед. Сучасні художні тексти вкрай важко студіювати, бо, по-перше, велике й значне бачиться з часової відстані і дослідник може чогось просто не завважити, а по-друге, буває непросто підібрати актуальні методи аналізу, збагнути внутрішні закони розгортання того чи того літературного явища. З такого погляду, Б. Стрільчик демонструє цікаве бачення та новаторські підходи до прози трьох представників так званого Станіславського феномену. Онїрокритика та супутні методи дослідження, за допомогою яких автор дисертації розглядає романи С. Процюка, В. Єшкілева й А. Жураківського, в українському літературознавстві належать до рідковживаних й актуальних. Тож результати, здобуті під час студій, цілком відповідають вимогам наукової новизни, що є обов'язковими для робіт такого типу.

Дисертація складається зі Вступу, трьох розділів, Висновків та списку літератури (253 позиції); загальна кількість сторінок становить 195. У Розділі 1 «Теоретико-методологічні аспекти дослідження онїричного» наведено етапи вивчення онїричного, починаючи з античності й до наших днів. Зокрема в підрозділі 1.1 автор пише: «У ХХ столітті починається історія наукової дескрипції та аналізу онїричних явищ. Ґрунтовними дослідженнями були «Символізм сновидінь» Г. Шуберта, «Робота сновидінь» Р. Шернера, дисертаційна праця «Дослідження глибини сну» Е. Крепеліна. // З іменем Зіґмунда Фроїда пов'язаний новий етап у вивченні онїричних явищ» (с. 23–24). Коротко звернувшись до класичних основ психоаналізу, Б. Стрільчик більш

докладно спинається на досягненнях Р. Барта, Ф. Гваттарі, Ж. Дельоза, Ж. Ф. Ліотара та інших зарубіжних дослідників, зокрема М. Бахтіна, Л. Виготського, Ю. Лотмана у зв'язку з їхнім баченням проблеми оніричного в літературознавстві. Богдан Андрійович, цілком слушно розставивши акценти, стверджує: «Відповідно до трактування постмодерною онірокритикою об'єкта дослідження – літературного сновидіння – важливим кроком у систематизації та уніфікації методологічних ключів дешифрації цієї особливої текстової структури є вироблення організованого у рамках літературознавчих та міждисциплінарних парадигм алгоритму, що забезпечить об'єктивність та всебічність онірокритики» (с. 59). Спираючись на значну теоретичну базу, дисертант виробляє власне бачення проблеми оніричного в художньому тексті. До того ж автор коротко репрезентує історію оніричного в українській літературі (зосібна йдеться і про предмет зображення в художніх творах, і про об'єкт наукової рецепції).

Розділ 2 – «Сон як символіко-психологічний портрет: психобіографічна трилогія Степана Процюка» – присвячено аналізу сновидіневої дійсності, зображеної в романах «Троянда ритуального болю», «Маски опадають повільно» та «Чорне яблуко»; вона послідовно відбиває внутрішнє життя В. Стефаніка, В. Винниченка та А. Тесленка. Б. Стрільчик веде мову про «дифузійність типології оніричних явищ, зумовлену, з одного боку авторським стилем (алегоричні відступи, що використовують багато архетипічних структур, які довільним чином могли б бути використані як елементи системи сновидіння), а з іншого – нематеріальною та позасвідомою спільністю їх походження» (с. 99); аналізує за З. Фройдом оніричні символи, пов'язані з розкриттям письменницьких психотипів (Білий Хлопчик, Кінь, Лицар, Селянин-антипко тощо); виокремлює типи сновидінь (символічне, ідеєтворче, сакральне, компенсаторне сновидіння і т. д.) та їх основні функції у творі (1. уведення минулого і майбутнього в актуальний момент; 2. сюжетна функція – «кризова варіація сну»; 3. розкриття підсвідомих сторін психіки (самопізнання героя).

Богдан Андрійович цілком слушно, на мою думку, прочитує роман «Троянда ритуального болю» та зауважує, що «у сновидіннях Стефаник повністю реалізує себе як персонаж, приміряє різні маски, іпостасі, автор експериментує із ним, включаючи до найбільш непередбачуваних ситуацій, уводячи в конфронтацію з нетиповими персонажами-алегоріями Матері, Влади, Хаосу» (с. 113). Дисертант, підсумовуючи власний аналіз Процюкової трилогії, говорить: «Сюжетотворча функція оніричних елементів очевидна – фрагмент сновидіння-мікротексту часто займає у текстах Процюка цілий розділ. У «Троянді ритуального болю» – це новелістичні уривки про Стефаниківський месіанізм – сни, поєднані образом Жриці і тронної зали, «кімнатна онірична епопея» Винниченка, оніротоп Саду у Тесленка» (с. 130).

У III розділі – «Онiричне як хрономом: сновидiннєвий простiр української метареалiстичної прози (Єшкiлев, Журакiвський)» – докладно розглянуто роман «iмператор повенi», своєрiдне «поле розгортання постмодерної гри» (с. 133), та роман «Сателiти», зображенi в ньому «вiдхiд вiд архетипiв колективного позасвiдомого i симулятивна реальнiсть» (с. 152). Дисертант висновкує: «Онiричний хрономом роману Володимира Єшкiлева «iмператор повенi» комбiнує в собi риси лiтературного (iронiя, колаж, монтажнiсть, карикатуризацiя) та кiнематографiчного («четверта стiна», мультиреальнiсть) постмодернiзму» (с. 137). Онiроелементи, що становлять специфiчний бестiарий дiахронiчного порядку в романi В. Єшкiлева, на думку Б. Стрiльчика, не мають «езотеричного, символiко-лiтературного та психоаналiтичного поля трактувань, а вплетенi автором у тканину художнього буття лише для того, щоб верифiкувати цикл iсторiї, що реалiзує себе в iнтерпретацiї «вiчного повернення» Фрiдрiха Нiцше як волю до влади над Напередвизначенiстю i «новою демiургiйнiстю» (с. 144). Богдан Андрiйович, окреслюючи особливостi онiричного простору тексту А. Журакiвського, веде мову про «галуциногенний поворот свiдомостi персонажа i входження його у структуру гiперреального», що вiдповiдно трактує «як онiротопну особливiсть розриву часово-просторових характеристик художньої дiйсностi» (с. 155).

Загалом у Висновках підсумовано результати дослідження, визначено принципово важливі, актуальні ідеї. Грунтовність текстового аналізу, системність порівняльного аспекту, умотивованість зроблених висновкових тверджень, значна теоретико-методологічна й джерельна база дисертації свідчать про її наукову вагомість, теоретичне та практичне значення. Позитивно оцінюючи наукову роботу Б. Стрільчика, слід висловити й окремі побажання та зауваження.

1. Насамперед хочу звернути увагу на структуру дисертації Богдана Андрійовича. Ідеться передусім про співмірність частин, із яких складається робота. Викликає подив той факт, що теоретична частина майже дорівнює практичній, присвяченій аналізу п'яти романів трьох різних письменників (відповідно Розділ 1 – с. 18–86 та Розділи 2 і 3 – с. 87–169). Таку увагу до теорії можна було б пояснити, коли б дисертація була зі спеціальності «10.01.06 теорія літератури» або у випадку вагомих знахідок в теоретичній царині, отриманих ним самостійних результатів тощо. Розділ 1. («Теоретико-методологічні аспекти дослідження феномену оніричного») подеколи скидається на реферат, а його окремі фрагменти, скажімо, авторські роз'яснення щодо природи постмодернізму (до речі, незрозуміло, чому Богдан Андрійович послуговується термінами «постмодерн» і «постмодернізм» у синонімічному значенні) здаються зайвими. Цілий ряд термінів роботи на позначення різних оніричних елементів (оніричне явище (оніричний факт?), оніризм, оніричний символ, оніричний дискурс, оніричний досвід, оніричний випадок, оніротекст, оніричний переказ, онірична діяльність, «оніроідеологія», оніричне буття і т. д.), очевидно, слід було б уточнити й пояснити, щонайменше додати чітко окреслений словник, оскільки йдеться про робочий інструментарій. Логічно було б, як на мене, помістити таку таблицю чи хоча б стислий перелік у підрозділі 1.3 «Методологія онейрокритики у літературознавстві. Оніротермінологія»

(с. 47–59). Утім розтлумачено лише незначну кількість робочих термінів¹, якими послуговується дисертант, відтак виникає відчуття недомовленості, бракує впорядкованості і послідовності вживаних спеціальних понять, а відтак посилюється розрив між автором дослідження і реципієнтом. До того ж тема оніричного не настільки поширена в сучасній українській гуманітаристиці (зокрема, у «Літературознавчій енциклопедії» лише одна стаття, присвячена цьому питанню – «Онірична література»²), щоб відбутися вибірковими поясненнями і сподіватися на загальну обізнаність.

2. Чи не найбільше питань викликає Розділ 1., де автор викладає власне бачення історії та теорії тлумачення снів, зосібна, і в літературознавстві. Зокрема цим питанням присвячено підрозділи 1.1 та 1.2., де Богдан Андрійович докладно спиняється на основних моментах і персоналіях, причетних до ретельного розгляду оніричного, розпочинаючи з часів античності. Далі в підрозділі 1.3 йдеться про нові розвідки II половини XX століття, коли «постмодерна філософська парадигма, репрезентована в працях Р. Барта, Ф. Гваттарі, Ж. Дельоза, Ж. Ф. Ліотара, спонукає до появи нового методологічного етапу розвитку онірокритуки як літературознавчого дослідження» (с. 41). Природно було б очікувати, що далі автор говоритиме про студії оніричного в українському літературознавстві з докладністю, прикметною для попередніх підрозділів. І справді, Б. Стрільчик пише: «Варто також згадати відносно сучасне українське трактування сновидіннєвої проблематики – привертає увагу робота українського літературознавця А. М. Макарова «П'ять етюдів. Підсвідомість і мистецтво: Нариси з психології творчості» (с. 52). Цією лаконічною згадкою по суті вичерпується аналіз здобутків українського літературознавства з огляду

¹ Йдеться про вже згадуваний підрозділ 1.3 «Методологія онірокритуки у літературознавстві. Оніротермінологія» (с. 47–59)

² Літературознавча енциклопедія. У двох томах / Автор-укладач Ю. І. Ковалів. – Київ: ВЦ «Академія», 2007. – С. 153.

на проблему оніричного. Автор, ясна річ, не завжди має потребу згадувати погляди колег, тим паче, якщо вони не зовсім дотичні до об'єкту його студій, однак у такому типі наукової роботи, як дисертація, усе ж повинен коротко окреслити основні вектори досліджень і означити свій на тлі інших. Варто було б бодай побіжно згадати збірник наукових праць «Онiрична парадигма світової літератури»³, назвати захищену дисертацію В. Баняса⁴. До того ж деяких дослідників збірника «Онiрична парадигма...» й одну статтю В. Баняса таки внесено до списку літератури. Тож очевидно, що Богдан Андрійович був знайомий із виданням, утім, не зміг уписати його хоча б у вигляді компліментарної згадки (це було б цілком логічно зробити), чи бодай згадати його у вступі. Усе це повертає до питання структури, порушеного раніше, і посилює враження того, що Б. Стрільчик дещо хаотично впорядкував матеріал власної роботи. Водночас авторське твердження про те, що «філологічний аспект онірокритуки – проблемний, оскільки складність предмета дослідження не дозволяє виокремити оптимальний методологічний дискурс: йде мова навіть про те, що комбінований підхід не задовольняє завдання дослідника через суб'єктивну, індивідуальну природу сповідіння» (с. 58), – сприймається однобічно, адже по суті Б. Стрільчик спирається на розвідки лише зарубіжних учених.

3. Неоднозначим і суперечливим, на мою думку, є авторське рішення розглядати «психобіографічну трилогію Степана Процюка («Троянда ритуального болю», «Маски опадають повільно», «Чорне яблуко»))» у межах «українського постмодерного роману, що оперує оніричним як засобом творення нової парадигми художнього мислення <...>» (с. 13). Аналіз Процюкової трилогії дисертант розпочинає з роздумів над природою постмодернізму, зокрема говорить

³ Сучасні літературознавчі студії. Випуск 1. Онiрична парадигма світової літератури. Збірник наукових праць. Гол. ред. В. І. Фесенко. – Київ: Вид. центр КНЛУ, 2004. – 173 с.

⁴ Баняс В. Міфологічний оніризм у творчості Жерара де Нерваля: автореф. дис ... канд. філол. наук / Володимир Баняс. – Київ: б. в., 2009. – 19 с.

про її прояви в художній літературі і наводить діалог-полеміку між Ю. Андруховичем і В. Єшкілевим, де «сформульовано диференційні риси постмодернізму», що «<...> перейнятий майже виключно цитуванням, колажує, монтажує, паразитує на текстах попередників; абсолютизує гру заради гри <...>, виключивши поза дискурс живу автентичну оповідь (нарративу), переживань і настроїв; підриває віру в Призначення Літератури <...> іронізує з приводу всього на світі, в т.ч. й самої іронії, відкидаючи будь-які етичні системи і дидактичні настанови; комбінує параіндивідуальне авторське «я» з уламків інших авторських світів, убиває автора як творця власного індивідуального авторського світу <...>» [241, с. 211] (с. 88). Прикметні особливості постмодерністського тексту, що навів Богдан Андрійович, посилаючись на авторитетні джерела, важко завважити в аналізованій трилогії С. Процюка. Жодної гри, профанації попередніх текстів, іронії тощо. У Процюкових романах переважає пафосний надрич і трагізм, притаманний естетиці модернізму; вони, як слушно завважує Б. Стрільчик, тяжіють до неоромантизму, пов'язаного з імпресіонізмом, що спирається «на дійсність і зумовлений потребою перебороти модифікації натуралізму через «містику нервів»⁵. Інтертекстуальність, прямі цитати з творів тих письменників, котрі стали об'єктом зображення в романах С. Процюка, не дають жодних підстав говорити про деструктивну естетику постмодернізму з його агресією й профанацією чужих текстів. У творах Процюка стверджуються нові ідеали, а не нівелюються старі; у них змальовано цілісну картину буття, а не іронічно перефразовано її. Тому можна лише частково погодитися з висновком Б. Стрільчика про те, що «естетична домінанта художнього мислення Степана Процюка, знаходячись між «традиційно-неонародницьким» («тестаментарно-рустикальним», за визначенням Володимира Єшкілева) та постмодерними дискурсами сучасної

⁵ Літературознавча енциклопедія. У двох томах / Автор-укладач Ю. І. Ковалів. – Київ: ВЦ «Академія», 2007. – С. 118.

української прози, пропонує особливий набір стилевих та ідеологічних характеристик, що тяжіють до неоромантизму, проте не повністю вкладаються у рамки окремо визначеного напрямку» (с. 131).

Зазначені зауваження мають рекомендаційний характер; вони можуть бути враховані під час подальших студій, зокрема при підготовці монографії на основі дисертації. Загалом ґрунтовний текстуальний аналіз романів С. Процюка, В. Єшкілева, А. Жураківського дозволив Б. Стрільчику дослідити особливості втілення оніричного, відтак, досягти поставлених мети й завдань, отримати нові результати і репрезентувати цілісну наукову реценсію оніропростору. Результати розвідки належним чином апробовані та відображені в авторсфераті. Отже, дисертація «Оніричний дискурс сучасної української прози (на матеріалі романів Степана Процюка, Володимира Єшкілева та Андрія Жураківського)» – новаторська, завершена, самостійна кваліфікаційна наукова робота, що відповідає вимогам п. п. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 р. (зі змінами, внесеними згідно з постановами Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08.2015 р., № 1159 від 30.12.2015 р. та № 567 від 27.07.2016 р.). Відповідно, автор дисертації – Стрільчик Богдан Андрійович – заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.01 – українська література.

Офіційний опонент:
кандидат філологічних наук, доцент,
провідний науковий редактор
Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка
НАН України

Т. В. Белімова

